

ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของญี่ปุ่นตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ถึงปัจจุบัน

Factors of Changes in Japan after World War II to the Present

ศิริพร ดาบเพชร¹

บทคัดย่อ

บทความนี้ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของญี่ปุ่นตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ถึงปัจจุบัน โดยเสนอว่า ปัจจัยภายนอกเป็นปัจจัยหลักที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของญี่ปุ่น และแบ่งช่วงเวลาศึกษาออกเป็น 4 ช่วง ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงช่วงแรก คือ ค.ศ. 1945-1952 ได้แก่ นโยบายของฝ่ายสัมพันธมิตรเพื่อปฏิรูปเศรษฐกิจและวางรากฐานสังคมประชาธิปไตยในญี่ปุ่น การเปลี่ยนแปลงช่วงที่ 2 คือทศวรรษ 1950 – 1970 เป็นช่วงที่ญี่ปุ่นฟื้นตัวทางเศรษฐกิจ โดยมีปัจจัยหลักจากสงครามเกาหลี (ค.ศ.1950-1953) ที่สหรัฐอเมริกาให้ญี่ปุ่นเป็นฐานการผลิตสินค้ายุทธปัจจัย ซึ่งเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่ทำให้เศรษฐกิจญี่ปุ่นฟื้นตัวและเติบโตต่อเนื่องมาจนทศวรรษ 1970 ที่ญี่ปุ่นขึ้นเป็นมหาอำนาจทางเศรษฐกิจของโลก

การเปลี่ยนแปลงช่วงที่ 3 คือ ทศวรรษ 1980-1990 ปัจจัยภายนอกที่มีผลต่อการดำเนินนโยบายต่างประเทศและเศรษฐกิจของญี่ปุ่นในช่วงนี้ คือ การพังทลายของกำแพงเบอร์ลินใน ค.ศ. 1989 การล่มสลายของสหภาพโซเวียตและการสิ้นสุดสงครามเย็น สงครามอ่าวเปอร์เซีย ใน ค.ศ. 1991 และภาวะเศรษฐกิจถดถอยในทศวรรษ 1990 ช่วงที่ 4 คือ ทศวรรษ 2000 ถึง 2010 เป็นช่วงที่ปัจจัยภายนอก คือ ผลกระทบจากเศรษฐกิจโลกทำให้ญี่ปุ่นต้องประคองตัวด้านเศรษฐกิจและหันมาให้ความสำคัญกับการส่งออกทางวัฒนธรรมเพื่อขยายช่องทางทางเศรษฐกิจ ส่วนในเวทีการเมืองโลก ญี่ปุ่นถูกกดดันมากขึ้นให้เข้าร่วมรับผิดชอบด้านสันติภาพของโลก ซึ่งเกี่ยวข้องกับการแก้ไขรัฐธรรมนูญมาตรา 9 ของญี่ปุ่นเรื่องการมีกองทัพ ทำให้ประเด็นนี้เป็นประเด็นโต้แย้งในสังคมญี่ปุ่นปัจจุบัน

คำสำคัญ: ญี่ปุ่น ปัจจัยต่อการเปลี่ยนแปลง หลังสงครามโลกครั้งที่ 2

Abstract

This paper examined factors of changes in Japan after 1945 to the present. The study argues that the main factors affecting changes in Japan are external factors. The changes can be divided into 4 periods. The first period is the occupation and reconstruction of Japan (1945 - 1952). The major factor of changes is Allied Council's policies focusing on the economic recovery and political rehabilitation of Japan. The second period is during the 1950s - 1970s Japan achieved record economic growth and became a leading economic power in 1970. The turning point and main factor of Japan's recovery is Korean War (1950 - 1953) in which Japan was a production base for the U.S.'s war items, contributing to the revival and steady growth of Japan's economy since then.

The third period covers the 1980s – 1990s external factors influenced Japan's foreign and economic policies are the fall of Berlin Wall in 1989, the end of Soviet Union and the close of Cold War in 1991, The Gulf War of 1991 as well as economic recession in the 1990s. The last period is the 2000s - 2010s. Two main external factors affected Japan are financial crisis in 2007 - 2008 and a pressing issue to force

¹ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

Japan's responsibility to the World's peace that dealing with revising Article 9 of the Japanese Constitution that leads to a debate in Japan.

Keywords: Japan, factors of changes, after World War II

บทนำ

การพ่ายแพ้ของญี่ปุ่นในสงครามโลกครั้งที่ 2 (ค.ศ. 1939-1945) และผลที่ตามมาทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมากต่อสังคมญี่ปุ่น การปกครองญี่ปุ่นโดยกองบัญชาการสูงสุดของสัมพันธมิตร (The Supreme Commander for the Allied Powers หรือ SCAP) ซึ่งมีสหรัฐอเมริกาเป็นผู้นำระหว่าง ค.ศ. 1945 - 1952² เป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่สุดครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์ญี่ปุ่น และมีผลสำคัญยิ่งต่อพัฒนาการของญี่ปุ่นในปัจจุบัน ทั้งในด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม เพราะนโยบายการปกครองญี่ปุ่นของสหรัฐอเมริการได้เปลี่ยนญี่ปุ่นให้เป็นชาติที่เป็นประชาธิปไตย มุ่งเน้นด้านเศรษฐกิจ และไม่มีกองทัพ รวมทั้งเปลี่ยนฐานะของสถาบันจักรพรรดิของญี่ปุ่นจากการเป็นสถาบันศักดิ์สิทธิ์ ให้กลายเป็นเพียงสัญลักษณ์ของชาติ ในทศวรรษ 1950 ญี่ปุ่นฟื้นตัวและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ทศวรรษที่ 1960-1970 เป็นช่วงที่ญี่ปุ่นมีความเจริญทางด้านเศรษฐกิจสูงสุด

ทศวรรษ 1980 - 1990 เป็นช่วงที่ญี่ปุ่นมีการเปลี่ยนแปลงหลายประการ จากภาวะเศรษฐกิจรุ่งเรืองมากในทศวรรษ 1980 สู่ภาวะเศรษฐกิจชะลอตัวในทศวรรษ 1990 ในด้านการเมืองระหว่างประเทศ การพังทลายของกำแพงเบอร์ลินที่เป็นสัญลักษณ์ของสงครามเย็นใน ค.ศ. 1989 ตามด้วยการล่มสลายของสหภาพโซเวียตหรือการสิ้นสุดสงครามเย็นใน ค.ศ. 1991 ตลอดจนความไม่สงบในพื้นที่ต่าง ๆ ของโลกในทศวรรษ 1990 มีผลต่อสถานะความสัมพันธ์ระหว่างญี่ปุ่นและสหรัฐอเมริกา และการปรับนโยบายต่างประเทศของญี่ปุ่น การมุ่งเน้นเฉพาะด้านเศรษฐกิจที่ผ่านมาทำให้นานาชาติมองญี่ปุ่นเป็นผู้เอาเปรียบทางเศรษฐกิจจนเกิดการต่อต้านอย่างมากในทศวรรษ 1970 และต้นทศวรรษ 1980 ทำให้รัฐบาลญี่ปุ่นต้องปรับนโยบายต่างประเทศและเศรษฐกิจขนานใหญ่ และในช่วงนี้สังคมญี่ปุ่นมีปัญหาความรุนแรงในสังคม ความเครียดจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ การเสียชีวิตจากการทำงานหนัก หรือ คะโรชิ (Karochi syndrome) และอัตราการฆ่าตัวตายมากขึ้น จนกลายเป็นปัญหาสำคัญของประเทศ การชะลอตัวอย่างต่อเนื่องทางเศรษฐกิจทำให้รัฐบาลญี่ปุ่นหาช่องทางเพื่อขยายเศรษฐกิจใหม่โดยใช้นโยบายส่งออกทางวัฒนธรรมตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2000 และกำหนดเป็นนโยบายของรัฐใน ค.ศ. 2011 ซึ่งมีการดำเนินการอย่างจริงจังมากขึ้น นอกจากนี้ตั้งแต่สงครามเย็นสิ้นสุดลงใน ค.ศ. 1991 และเกิดสงครามในภูมิภาคต่าง ๆ ของโลกหลายพื้นที่ ทำให้ญี่ปุ่นถูกกดดันจากสหรัฐอเมริกามากขึ้นให้มีส่วนร่วมในทางปฏิบัติมากขึ้นในการรับผิดชอบสันติภาพของโลก แรกกดดันจากนานาชาติทำให้รัฐบาลญี่ปุ่นหลายสมัยเริ่มดำเนินการแก้ไขรัฐธรรมนูญมาตรา 9 ที่ห้ามญี่ปุ่นมีกองทัพ จนกลายเป็นข้อโต้แย้งสำคัญในสังคมญี่ปุ่นมาอย่างต่อเนื่อง

บทความนี้เน้นศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของญี่ปุ่นตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ถึงปัจจุบัน Carol Gluck (1997) นักวิชาการที่เชี่ยวชาญประวัติศาสตร์ญี่ปุ่น แบ่งช่วงเวลาของประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นสมัยใหม่ออกเป็น 4 ช่วง ช่วงแรก คือ ค.ศ. 1600-1868 สมัยการปกครองของโชกุนตระกูลโทกูงาวะ เป็นช่วงที่ญี่ปุ่นมีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม การพัฒนาสู่ความเป็นเมือง การขยายตัวของการศึกษา และการขึ้นของชนชั้นพ่อค้า ช่วงที่ 2 ค.ศ. 1868-1890 สมัยเมจิช่วงแรก เป็นยุคการทำประเทศให้ทันสมัยแบบตะวันตก และการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ของสถาบันการเมือง สังคม เศรษฐกิจ ช่วงที่ 3 ค.ศ. 1890-1945 สมัยจักรวรรดินิยมญี่ปุ่น เป็นช่วงการพัฒนาเข้าสู่สังคมอุตสาหกรรม สังคมเมือง การเข้าสู่เวทีโลก และการขยายจักรวรรดินิยมญี่ปุ่นในเอเชียจนเข้าสู่สงครามโลก ช่วงที่ 4 ค.ศ. 1945 ถึงปัจจุบัน เป็นช่วงที่ญี่ปุ่นฟื้นฟูภายใต้การยึดครองของฝ่ายสัมพันธมิตร การวางรากฐานสังคมประชาธิปไตย การเติบโตอย่างสูงทางเศรษฐกิจในทศวรรษ 1960 และ 1970 ตามด้วยความไม่มั่นคงทางการเมืองและภาวะเศรษฐกิจถดถอยในทศวรรษ 1990 ส่วนในงานวิจัยนี้ที่ศึกษาประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้แบ่งช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลงออกเป็น 4 ช่วง โดยวิเคราะห์ตีความจาก

² ยกเว้นฮิโระ จิมะ (Iwo Jima) และโอกินาวะ (Okinawa) ซึ่งอยู่ภายใต้การปกครองของสหรัฐอเมริกามาถึง ค.ศ. 1968 และ ค.ศ. 1972 ตามลำดับ

สภาพการณ์ที่เกิดขึ้น ได้แก่ ช่วงแรก ตั้งแต่สิ้นสุดสงคราม ค.ศ. 1945 ถึง ค.ศ. 1952 ช่วงที่ 2 ระหว่างทศวรรษ 1950 - 1970 ช่วงที่ 3 ระหว่างทศวรรษ 1980 - 1990 และช่วงที่ 4 ระหว่าง ทศวรรษ 2000 - 2010 การแบ่งช่วงเวลาตามทศวรรษนี้เป็น การแบ่งอย่างกว้าง ๆ แต่เมื่อก้าวถึงเหตุการณ์สำคัญ ๆ จะระบุ ค.ศ. ที่เกิดเหตุการณ์นั้นประกอบด้วย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมญี่ปุ่นในช่วงเวลาตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 คือ ค.ศ. 1945 ถึงปัจจุบัน

สมมุติฐานของการวิจัย

1. ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงหลัก ๆ ของสังคมญี่ปุ่นใน 4 ช่วงเวลานี้เกิดจากปัจจัยภายนอกเป็นหลัก
2. ปัจจัยทางเศรษฐกิจเป็นปัจจัยสำคัญอันดับแรกที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมในช่วงเวลาต่าง ๆ

ขอบเขตของการวิจัย

1. ขอบเขตด้านเนื้อหา งานวิจัยนี้ศึกษาวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของสังคมญี่ปุ่นโดยเน้นวิเคราะห์ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลง โดยเน้นศึกษาวิเคราะห์ปัจจัยภายนอกเป็นหลัก

2. ขอบเขตด้านเวลา งานวิจัยนี้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงของสังคมญี่ปุ่นตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ค.ศ. 1945 ถึงปัจจุบัน เพื่อเข้าใจการเปลี่ยนแปลงของสังคมญี่ปุ่นในช่วงเวลาต่าง ๆ โดยแบ่งออกเป็น 4 ช่วง คือ ช่วงแรก ตั้งแต่สิ้นสุดสงคราม ถึง ค.ศ. 1952 ช่วงที่ 2 ระหว่างทศวรรษ 1950 - 1970 ช่วงที่ 3 ระหว่างทศวรรษ 1980 - 1990 และช่วงที่ 4 ระหว่าง ทศวรรษ 2000 - 2010 โดยเป็นการแบ่งที่ผู้วิจัยวิเคราะห์ตีความจากสภาพการณ์ที่เกิดขึ้น

กรอบความคิดที่ใช้วิจัย

การศึกษาเรื่องปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมญี่ปุ่นตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ถึงปัจจุบันนี้ อาศัยกรอบแนวคิดเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ซึ่งการเปลี่ยนแปลงของสังคม ๆ หนึ่งเกิดจากปัจจัย 2 ประการ คือ *การเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากสาเหตุภายในสังคม* และ *การเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากสาเหตุภายนอกสังคม* ในงานวิจัยนี้ตั้งสมมุติฐานไว้ว่าการเปลี่ยนแปลงของญี่ปุ่นส่วนใหญ่เป็นผลมาจากปัจจัยภายนอกเป็นหลัก อย่างไรก็ตาม ปัจจัยภายในโดยเฉพาะโครงสร้างสังคมและคุณลักษณะของคนญี่ปุ่น ถือเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมญี่ปุ่นเช่นกัน

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้ศึกษาค้นคว้าด้วยวิธีการทางประวัติศาสตร์ที่ใช้การวิจัยจากการวิเคราะห์ตีความจากเอกสารข้อมูลเป็นหลัก ทั้งจากหนังสือ หนังสือพิมพ์ บทความ งานวิจัย และข้อมูลจากสื่อออนไลน์ เอกสารข้อมูลหลักเป็นงานวิจัยและหนังสือทั้งในภาษาไทย ภาษาอังกฤษ นำข้อมูลที่รวบรวมได้มาวิเคราะห์ และสังเคราะห์ข้อมูลด้วยการพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัย

งานวิจัยนี้เสนอว่า

1. ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมญี่ปุ่นเกิดจากปัจจัยภายนอกเป็นหลัก

ปัจจัยภายนอกประการแรก คือ นโยบายการปกครองญี่ปุ่นของสหรัฐอเมริกา ตั้งแต่หลังสงครามโลกที่ญี่ปุ่นเป็นผู้แพ้สงคราม ต้องถูกปกครองโดยสหรัฐอเมริกาในนามของฝ่ายพันธมิตร นโยบายการปกครองและปฏิรูปญี่ปุ่นของสหรัฐอเมริกา ทั้งนโยบายด้านการเมืองที่กำจัดลัทธิทหารนิยม ยกเลิกการให้ญี่ปุ่นมีกองทัพ การเปลี่ยนสถานะของสถาบันจักรพรรดิ และการ

สร้างให้ญี่ปุ่นเป็นประชาธิปไตย เป็นนโยบายที่วางแนวทางให้ประเทศญี่ปุ่นมาจนถึงปัจจุบัน และเป็นนโยบายที่เปลี่ยนแปลงสังคมญี่ปุ่นจากช่วงก่อนสงครามอย่างหน้ามือเป็นหลังมือ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงคงจะเกิดขึ้นไม่ได้หากญี่ปุ่นไม่ได้ถูกปกครองโดยสหรัฐอเมริกา

ปัจจัยภายนอกประการที่สอง คือ ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ การเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญของญี่ปุ่นจากปัจจัยเศรษฐกิจ คือ การเปิดสงครามเกาหลีใน ค.ศ. 1950-1953 ที่ส่งผลให้เศรษฐกิจญี่ปุ่นฟื้นตัวอย่างรวดเร็ว แต่ผลกระทบจากเศรษฐกิจโลกใน ค.ศ. 1973 (วิกฤติการณ์น้ำมัน) 1997 (วิกฤติเศรษฐกิจในเอเชีย) และ 2008 (วิกฤติการเงินโลก) ส่งผลกระทบให้ญี่ปุ่นต้องปรับนโยบายการต่างประเทศเพื่อแก้ปัญหาเศรษฐกิจ กล่าวคือ ตั้งแต่ทศวรรษ 1950 รัฐบาลญี่ปุ่นให้ความสำคัญกับการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นเป้าหมายหลักของประเทศ โดยยึดตามหลัก 3 ประการ ของนายกรัฐมนตรีชิเงรุ โยชิเดะ (Shigeru Yoshida) ที่รู้จักกันในชื่อ ลัทธิโยชิเดะ ได้แก่ ญี่ปุ่นจะรักษาความเป็นพันธมิตรกับสหรัฐอเมริกาเพื่อประกันความมั่นคงของญี่ปุ่น ญี่ปุ่นจะเน้นความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศเพื่อช่วยสร้างความมั่นคงของเศรษฐกิจภายในประเทศ และญี่ปุ่นจะหลีกเลี่ยงการเข้าไปมีส่วนพัวพันปัญหายุทธศาสตร์ต่างประเทศ (Potter, 2008) รัฐบาลญี่ปุ่นยึดตามหลักการนี้มาตลอด 20 กว่าปี ทำให้เศรษฐกิจญี่ปุ่นขยายตัวอย่างต่อเนื่อง แต่ในทศวรรษ 1970 ญี่ปุ่นเผชิญปัญหาวิกฤติการณ์น้ำมันในตะวันออกกลางทำให้ราคาเชื้อเพลิงสูงขึ้นและขาดแคลน ตามด้วยการที่สินค้าญี่ปุ่นถูกต่อต้านในหลายประเทศจากการที่ญี่ปุ่นได้ดุลการค้าฝ่ายเดียวมาโดยตลอด ซึ่งส่งผลกระทบต่ออุตสาหกรรมและเศรษฐกิจของญี่ปุ่นอย่างหนัก ทำให้ญี่ปุ่นเปลี่ยนนโยบายการต่างประเทศจากนโยบายสงวนตัวมาเป็นนโยบายการทูตแบบเป็นมิตรรอบด้าน หรือ “การทูตแบบไม่มีติดคำนิยม” (“value-free diplomacy”) (ไชยวัฒน์ คำชู, 2527) ปัญหาเศรษฐกิจครั้งรุนแรงครั้งที่ 2 ของญี่ปุ่น คือในทศวรรษ 1990 ญี่ปุ่นเผชิญภาวะฟองสบู่แตกใน ค.ศ. 1991 ตามด้วยวิกฤติการณ์เศรษฐกิจในเอเชีย หรือวิกฤติต้มยำกุ้งใน ค.ศ. 1997 ทำให้เศรษฐกิจญี่ปุ่นตกต่ำอย่างหนักตลอดทศวรรษ 1990 จากนั้นญี่ปุ่นยังเผชิญวิกฤติการเงินโลกอีกครั้งใน ค.ศ. 2008 ทำให้เศรษฐกิจที่เริ่มฟื้นตัวชะงักงันอีกครั้งทำให้ใน ค.ศ. 2010 รัฐบาลญี่ปุ่นต้องหันมาใช้นโยบายส่งออกทางวัฒนธรรมครั้งใหม่ที่จริงจังขึ้นกว่าทศวรรษ 1980 เรียกว่านโยบายคุลเจแปน

ปัจจัยภายนอกประการที่สาม คือ ปัจจัยด้านการเมืองระหว่างประเทศ ดังที่กล่าวมาแล้วว่าการเมืองในช่วงสงครามเย็นมีผลต่อนโยบายการปกครองญี่ปุ่นของสหรัฐอเมริกา ต่อนโยบายการบริหารประเทศของญี่ปุ่น และต่อความคิดของคนญี่ปุ่นด้วย นั่นคือ การยึดนโยบายมุ่งเน้นเศรษฐกิจเป็นหลัก ไม่เข้ายุ่งเกี่ยวกับปัญหายุทธศาสตร์หรือความขัดแย้งระหว่างประเทศ ซึ่งญี่ปุ่นยึดมั่นมาตลอดตั้งแต่ ค.ศ. 1945 แต่การที่ญี่ปุ่นยึดนโยบายไม่ยุ่งเกี่ยวกับการเมืองหรือความขัดแย้งระหว่างประเทศ ด้วยการอ้างว่าประเทศญี่ปุ่นไม่มีกองทัพ จึงไม่เคยส่งทหารออกไปปฏิบัติการนอกประเทศตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 แม้จะเป็นภารกิจของกองกำลังสหประชาชาติก็ตาม แต่ให้ความร่วมมือเป็นเงินช่วยเหลือ ซึ่งถูกประเทศต่าง ๆ โจมตีว่าญี่ปุ่นเอาตัวรอดโดยให้ทหารชาติอื่นไปแทน ญี่ปุ่นพยายามชี้แจงมาตลอดว่าเป็นเพราะตนไม่มีกองทัพ แต่กระแสมองไม่พอใจก็ยังคงอยู่ และมีเสียงวิพากษ์วิจารณ์ญี่ปุ่นว่าเขาเปรียบ เพราะญี่ปุ่นไม่ต้องใช้งบประมาณด้านการทหาร จึงนำเงินมาพัฒนาเศรษฐกิจได้อย่างเต็มที่ มีการเรียกญี่ปุ่นว่าเป็นสัตว์เศรษฐกิจ และเกิดการต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นมากขึ้น (ขุนทอง อินทร์ไทย, 2526) ญี่ปุ่นพยายามลดความขัดแย้งเพราะกระทบต่อการค้าของตนด้วยวิธีต่าง ๆ เช่น การนำเข้าสินค้าของอเมริกามากขึ้น การเพิ่มเงินช่วยเหลือในกิจกรรมระหว่างประเทศต่าง ๆ ของสหรัฐอเมริกา องค์การสหประชาชาติ และการช่วยเหลือประเทศคู่ค้าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั้งในรูปของเงินตรา ทุนวิจัย และการอบรมให้ความรู้ทางการผลิตอุตสาหกรรม

นโยบายต่างประเทศเช่นนี้ของญี่ปุ่นดำเนินมายาวนาน แต่ในทศวรรษ 1990 ประเด็นความมั่นคงและการทหารกลับมาเป็นที่ถกเถียงของสังคมญี่ปุ่นอีกครั้ง อันเป็นผลจากสถานการณ์การเมืองโลกที่มีการเปลี่ยนแปลงหลายประการ ทั้งการสิ้นสุดสงครามเย็นและการเกิดสงครามอ่าวเปอร์เซียใน ค.ศ. 1991 การสิ้นสุดสงครามกลางเมืองในกัมพูชาใน ค.ศ. 1992 การเกิดสงครามกลางเมืองจากความขัดแย้งในหลายประเทศทั้งในตะวันออกกลาง ยุโรป และแอฟริกาในทศวรรษ 1990 ทำให้กองกำลังของสหประชาชาติต้องเข้าไปจัดการรักษาสันติภาพ หลายประเทศเรียกร้องให้ญี่ปุ่นมีส่วนร่วมในปฏิบัติการทางสันติภาพเหล่านี้ ไม่ใช่เพียงแต่การบริจาคเงินให้สหประชาชาติหรือองค์กรอื่น ๆ เหมือนที่ผ่านมา ซึ่งทำให้ถูกวิจารณ์ว่าญี่ปุ่นเอาเปรียบ

และสงทหารชาติอื่นไปสู่สงครามแทน โดยเฉพาะเมื่อเกิดสงครามอ่าวเปอร์เซียใน ค.ศ. 1991 ญี่ปุ่นมอบเงินจำนวนมากถึง 11 ล้านดอลล่าร์สหรัฐฯ ให้กองกำลังนาซาชาติ และให้เงินช่วยเหลือประเทศในพื้นที่อ่าวเปอร์เซียอีก 4 พันล้านดอลล่าร์สหรัฐฯ และส่งคณะแพทย์ไปให้ความช่วยเหลือด้วย แต่นอกจาก “จ่ายมากแต่ไม่ได้รับการขอบคุณ” แล้ว ญี่ปุ่นกลับถูกคำวิจารณ์ เพราะประเทศอื่นต้องการให้ญี่ปุ่นมีส่วนร่วมด้านกำลังคนไม่ใช่ด้านการเงิน รวมถึงญี่ปุ่นมีผลประโยชน์จากทรัพยากรน้ำมัน จากคูเวตและบริเวณตะวันออกกลาง จึงถูกมองว่าญี่ปุ่นควรมีส่วนร่วมทางทหารด้วย (ประเสริฐ จิตติวัฒน์พงศ์, 2542)

สถานะของญี่ปุ่นในเวทีโลกกลายเป็นที่อภิปรายทั้งในหมู่ชาวญี่ปุ่นและภายนอกประเทศ ฝ่ายหนึ่งเห็นว่าในเวลานี้ ญี่ปุ่นเป็นมหาอำนาจทางเศรษฐกิจ มีความมั่นคงและเป็นที่ยอมรับในระดับนานาชาติ ญี่ปุ่นควรแสดงบทบาทในระดับโลกมากขึ้น ผู้นำรัฐบาลบางคนต้องการให้ญี่ปุ่นมีบทบาทในเวทีสหประชาชาติมากขึ้น แต่อีกฝ่ายเห็นว่าการเพิ่มบทบาทของญี่ปุ่นในเวทีโลกมากขึ้น จะทำให้ญี่ปุ่นต้องเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับประเด็นความขัดแย้งของประเทศต่าง ๆ ญี่ปุ่นจึงเริ่มปรับนโยบายความมั่นคงโดยเพิ่มงบการทหารมากขึ้นเพื่อผ่อนคลายแรงกดดันเหล่านี้

ในด้านการประนีประนอมกับนานาชาติด้านสันติภาพนั้น ในทศวรรษ 1990 ญี่ปุ่นเริ่มส่งกองกำลังป้องกันตนเอง (Self-Defense Force: SDF) ออกไปร่วมปฏิบัติการในนามขององค์การสหประชาชาติ ความกดดันจากการถูกวิจารณ์ในระดับนานาชาติจากกรณีการจ่ายเงินด้านการทหารเพียงอย่างเดียว ทำให้หลังจากสงครามอ่าวเปอร์เซียรัฐบาลญี่ปุ่นต้องปรับนโยบายด้านการทหารใหม่ โดยออกพระราชบัญญัติความร่วมมือสันติภาพ (International Peace Cooperation Bill) เพื่อให้สามารถสงทหารญี่ปุ่นไปร่วมปฏิบัติการเพื่อสันติภาพพร้อมกับกองกำลังของสหประชาชาติ พระราชบัญญัตินี้ได้รับการอภิปรายในสภานานกว่า 9 เดือน เพราะมีฝ่ายที่ไม่เห็นด้วยมากทั้งฝ่ายค้านและประชาชนในญี่ปุ่น แต่ในที่สุดพระราชบัญญัตินี้ผ่านสภาและมีผลบังคับใช้ใน ค.ศ. 1992 (โอภาซากิ, 2535)

ญี่ปุ่นไม่อาจหลีกเลี่ยงการเรียกร้องจากนานาชาติให้ญี่ปุ่นแสดงบทบาทด้านความมั่นคงได้ ทำให้ญี่ปุ่นต้องปรับนโยบายด้านความมั่นคงครั้งใหญ่ ด้วยการส่งกองกำลังออกปฏิบัติการด้านสันติภาพในต่างประเทศเป็นครั้งแรกหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 คือ การเข้าไปการรักษาความสงบและช่วยจัดการเลือกตั้งในกัมพูชาใน ค.ศ. 1992 หลังสิ้นสุดสงครามกลางเมืองในนามของกองกำลังสหประชาชาติ หลังจากนั้นญี่ปุ่นได้สงทหารจากกองกำลังป้องกันตนเองเข้าร่วมในการปฏิบัติการทางสันติภาพของสหประชาชาติอีกหลายครั้ง และใน ค.ศ. 2004 ญี่ปุ่นส่งกองกำลังไปอิรักซึ่งถือเป็นการปฏิบัติการในสมรภูมิครั้งแรกหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ปฏิบัติการเหล่านี้ของกองกำลังป้องกันตนเองแสดงถึงการขยายบทบาทครั้งสำคัญของญี่ปุ่นในเวทีการเมืองระหว่างประเทศ

2. งานวิจัยนี้แบ่งช่วงเวลาการเปลี่ยนแปลงของสังคมญี่ปุ่นตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ถึงปัจจุบัน ออกเป็น 4 ช่วง โดยวิเคราะห์ตีความจากลักษณะเด่นของเหตุการณ์ ดังนี้

ช่วงที่ 1 เป็นช่วงการวางรากฐานใหม่ให้สังคมญี่ปุ่นโดยสหรัฐอเมริกากระหว่าง ค.ศ. 1945 – 1952 โดยระยะแรกระหว่าง ค.ศ. 1945-1947 เน้นการกำจัดลัทธิทหารนิยม สร้างสังคมประชาธิปไตย ส่งเสริมสิทธิเสรีภาพ พื้นฟูเศรษฐกิจ ระยะที่สองเน้นการสร้างเศรษฐกิจญี่ปุ่นให้เข้มแข็งเพื่อเป็นปราการป้องกันภัยคอมมิวนิสต์ที่กำลังขยายตัวในเอเชีย (Gordon, 2014) โดยมีนโยบายเร่งด่วน 2 ประการ คือ การกำจัดลัทธิทหารนิยมและโครงสร้างทางการทหารของญี่ปุ่น รวมถึงสร้างความเป็นประชาธิปไตยให้ญี่ปุ่น และการยกเลิกสถานภาพอันศักดิ์สิทธิ์ของจักรพรรดิญี่ปุ่น (สุรางค์ศรี ต้นเสียงสม, 2543) ทั้งนี้รัฐบาลญี่ปุ่นต้องฟังคำสั่งจากผู้บัญชาการทหารสูงสุด คือ พลเอกดักลาส แมคอาเธอร์ (General Douglas A. MacArthur) ซึ่งให้มีการดำเนินการสำคัญต่าง ๆ อย่างรวดเร็ว ดังนี้

การส่งเสริมสิทธิมนุษยชน สหรัฐอเมริกามีเป้าหมายเพื่อสร้างระบอบประชาธิปไตยที่แท้จริงในญี่ปุ่น ในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1945 SCAP จึงได้ประกาศ “พระราชบัญญัติสิทธิมนุษยชนของญี่ปุ่น” เพื่อยกเลิกข้อจำกัดทางเสรีภาพ ยกเลิกกฎหมายที่จำกัดสิทธิมนุษยชน ปลดปล่อยนักโทษการเมือง (Gordon, 2014)

การลงโทษอาชญากรรมสงคราม ในกระบวนการสร้างระบอบประชาธิปไตยให้เกิดขึ้นนั้น SCAP มีความเห็นว่าจำเป็นต้องทำลายระบบทหารของญี่ปุ่น โดยยึดกองกำลังทหาร ปิดฐานทัพ คลังสรรพาวุธ โรงงานสร้างอาวุธ จัดตั้ง “ศาลทหารระหว่าง

ประเทศสำหรับภูมิภาคตะวันออกไกล” (The International Military Tribunal for the Far East) เพื่อไต่สวนคดีอาชญากรรมสงคราม มีการตัดสินแขวนคอผู้นำญี่ปุ่น 7 คน จำคุก 18 คน และมีอาชญากรรมสงครามที่ทำทารุณต่อเชลยสงครามและชนพื้นเมือง 5,000 คน แต่ถูกประหารประมาณ 900 คน (Borton, 1970)

การเปลี่ยนแปลงสถานะของจักรพรรดิ นายพลแมคอาเธอร์ เห็นว่าสถาบันจักรพรรดิมีความจำเป็นต่อการรักษาเสถียรภาพทางการเมืองของญี่ปุ่นและสร้างความสะดวกในการปฏิรูป เพราะหากยกเลิกสถาบันหรือลงโทษจักรพรรดิอาจถูกต่อต้านจากชาวญี่ปุ่นได้ โดยต้องปรับเปลี่ยนสถานะของจักรพรรดิให้อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ ((Gordon, 2014) ในวันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 1946 จักรพรรดิอิโรฮิโตะ (Hirohito) จึงประกาศสละสิทธิในสถานภาพอันศักดิ์สิทธิ์ ทำให้จักรพรรดิมีสถานภาพเป็นสัญลักษณ์ของประเทศ SCAP ยังกำหนดขอบเขตพระราชกรณียกิจของจักรพรรดิว่าต้องได้รับความเห็นชอบจากคณะรัฐมนตรี และสร้างภาพลักษณ์ใหม่ให้แก่จักรพรรดิญี่ปุ่นด้วยการให้ปรากฏพระองค์และพระราชทานพระราชวาทแก่ประชาชน เพื่อให้จักรพรรดิเป็นศูนย์รวมแห่งความจงรักภักดี และให้ประชาชนรักและเลื่อมใสแทนความน่าเกรงขามอย่างสถานะของจักรพรรดิในอดีต (บิสลีย์, 2543)

การปฏิรูปเศรษฐกิจ ที่สำคัญ คือ มีการเปลี่ยนระบบเศรษฐกิจที่เคยผูกขาดให้เป็นเสรีนิยมมากขึ้น ดำเนินการปฏิรูปที่ดินเพื่อลดการถือครองที่ดินของเจ้าที่ดินและนำที่ดินมาจัดสรรให้ประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศ และเอื้อกับความเป็นอยู่ของประชาชนเช่นการยกเลิกกลุ่มผูกขาดทางธุรกิจหรือไชบะสี³ ออกกฎหมายห้ามผูกขาด ห้ามบริษัทต่าง ๆ รวมตัวหรือทำข้อตกลงที่จะเข้าไปควบคุมการค้า (Gordon, 2014)

การปฏิรูปสังคม ยกเลิกพระราชกำหนดของจักรพรรดิเกี่ยวกับการศึกษาที่เป็นชนวนสำคัญในการปลูกฝังชาตินิยมญี่ปุ่น ยกเลิกการอุปถัมภ์ลัทธิชินโตของรัฐ เปลี่ยนแปลงปรัชญาการศึกษาเพื่อรัฐเป็นการศึกษาที่เยาวชนเลือกเรียนตามประสงค์ SCAP สั่งการให้กระทรวงศึกษาธิการปรับวิธีการสอนและเนื้อหา เปลี่ยนแบบเรียนที่เน้นความจงรักภักดีและสังคมเพื่อรัฐ เป็นการสอนเรื่องสันติภาพและประชาธิปไตย หนังสือเรียนช่วงก่อนสงครามถูกยกเลิก ยกเลิกวิชาที่เกี่ยวกับชาตินิยม การศึกษาวิชาทหารและความเชื่อในสมัยสงคราม เพิ่มวิชาหน้าที่พลเมือง

การปฏิรูปการเมือง ที่สำคัญ คือ การสถาปนารัฐธรรมนูญใหม่ ฉบับ ปี 1946 ซึ่งได้เปลี่ยนแปลงพื้นฐานแนวคิดทางการเมืองของรัฐบาลญี่ปุ่นหลายประการ สำคัญของรัฐธรรมนูญ ได้แก่ สถาบันจักรพรรดิเป็นเพียงสัญลักษณ์ของประเทศ (มาตรา 1) ญี่ปุ่นจะเป็นชาติที่ไม่มีกองทัพบก เรือ อากาศ (มาตรา 9) โดยรัฐธรรมนูญระบุว่า “ประชาชนชาวญี่ปุ่นประกาศสละสิทธิการทำสงครามในฐานะเป็นสิทธิแห่งอำนาจอธิปไตยของชาติ” ซึ่งเป็นข้อความผูกมัดไม่ให้ญี่ปุ่นมีกองทัพ” (บิสลีย์, 2543) ประชาชนมีความเท่าเทียมกันทางกฎหมาย มีสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐาน เช่น สิทธิการเลือกตั้ง การแสดงความคิดเห็น การนับถือศาสนา การประกอบอาชีพ การชุมนุม

ส่วนการยึดครองในระยะที่ 2 ระหว่าง ค.ศ. 1948–1952 เป็นช่วงที่สหรัฐอเมริกาเน้นปฏิรูปเพื่อให้ญี่ปุ่นมีความมั่นคงทั้งด้านการเมืองแบบประชาธิปไตยและมีเศรษฐกิจที่เข้มแข็ง เพื่อให้ญี่ปุ่นเป็นปราการป้องกันคอมมิวนิสต์ในเอเชียในช่วงสงครามเย็น และช่วยสร้างเสถียรภาพในแปซิฟิกด้านตะวันตก (แจนเสน, 2526) เนื่องจากอิทธิพลของลัทธิคอมมิวนิสต์เริ่มขยายตัวเข้ามาในทวีปเอเชีย สงครามเย็นที่ปะทุขึ้นในยุโรปใน ค.ศ. 1947 ชัยชนะของพรรคคอมมิวนิสต์เหนือรัฐบาลกัวอหมินต๋งในจีนเมื่อ ค.ศ. 1949 รวมถึงสงครามเกาหลีที่เป็นสงครามตัวแทนระหว่างโลกคอมมิวนิสต์และโลกประชาธิปไตยที่เกิดขึ้นใน ค.ศ. 1950 ทำให้ความขัดแย้งทางอุดมการณ์ระหว่างสองขั้วอำนาจอย่างสหรัฐอเมริกาและสหภาพโซเวียตเลวร้ายขึ้นด้วยเหตุนี้สหรัฐอเมริกาจึงเล็งเห็นว่าญี่ปุ่นซึ่งค่อนข้างมีความมั่นคงทางการเมืองและเศรษฐกิจในเกณฑ์ดีแล้ว จะเป็นปราการสำคัญที่จะใช้ต่อต้านการขยายอิทธิพลของลัทธิคอมมิวนิสต์ในทวีปเอเชียได้ ญี่ปุ่นจึงกลายเป็นพันธมิตรคนสำคัญที่จะช่วยสนับสนุนและอำนวยความสะดวกให้แก่กิจการของสหรัฐอเมริกาในการตอบโต้ คอมมิวนิสต์ เช่น การขอตั้งฐานทัพสหรัฐอเมริกาที่

³ ไชบะสี (Zaibatsu) คือ กลุ่มนายทุนที่ขยายอิทธิพลโดยใช้วิธีผูกขาดทางการค้าด้วยเครือข่ายในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นกลุ่มตระกูลใหญ่ที่มีความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระบบเครือญาติ และมีการเอื้อประโยชน์แก่กันกับนักการเมือง และนายธนาคาร ที่รู้จักกันดี คือ กลุ่มมิตซูชิ กลุ่มฟูกูชิมิ และ กลุ่มยาซูดะ

เกาะโอกินาวา การวางรากฐานการปกครองและความพัฒนาทางเศรษฐกิจโดยสหรัฐอเมริกา นั้น ทำให้เกิดประโยชน์ต่อญี่ปุ่นใน โลกหลังสมัยใหม่อย่างมหาศาล ระบบต่าง ๆ ของญี่ปุ่นที่ไม่เหมาะสมกับยุคเสรีถูกจัดการให้มีความเป็นระเบียบ ปัญหาเศรษฐกิจ ที่เกิดขึ้นหลังสงครามก็ถูกขจัดได้ภายในเวลาไม่นาน เอื้อให้ญี่ปุ่นต่อยอดพัฒนาประเทศไล่ตามมหาอำนาจทางเศรษฐกิจอื่น ๆ ไปได้อย่างก้าวกระโดดหลังจากได้รับอิสรภาพในการปกครองตนเองคืนจากสัมพันธมิตรใน ค.ศ. 1952

ช่วงที่ 2 ทศวรรษ 1950–1970 เป็นช่วงที่เศรษฐกิจญี่ปุ่นขยายตัวอย่างต่อเนื่อง อันเป็นผลจากการผลิตสินค้า ยุทธปัจจัยให้กองทัพสหรัฐอเมริกาในสงครามเกาหลี (ค.ศ. 1950-1953) ในทศวรรษ 1950-1960 ในช่วงที่ภาวะสงครามเย็น ดึงเครียด สหรัฐอเมริกาช่วยส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจญี่ปุ่น เพื่อทำให้ญี่ปุ่นมีความเข้มแข็งและเป็นปราการป้องกันการ ขยายตัวของคอมมิวนิสต์ในภูมิภาค สหรัฐอเมริกาจึงเปิดตลาดให้กับสินค้าญี่ปุ่นและสนับสนุนญี่ปุ่นให้เข้าเป็นสมาชิกองค์กร เศรษฐกิจต่าง ๆ ทำให้สินค้าญี่ปุ่นสามารถเข้าไปสู่ตลาดโลกได้อย่างกว้างขวาง รวมทั้งญี่ปุ่นสามารถเข้าถึงเทคโนโลยีใหม่ ๆ จากสหรัฐอเมริกาได้ในราคาไม่แพง ส่งผลให้เศรษฐกิจเติบโตอย่างมาก นักสังเกตการณ์คนหนึ่งกล่าวว่า “ดูราวกับว่าสวรรค์ ได้สร้างสภาพแวดล้อมระหว่างประเทศในทศวรรษ 1960 เพื่อสำหรับความเติบโตทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นโดยแท้ มิเช่นนั้นแล้ว การที่ผลผลิตรวมของชาติ (GNP) ที่ได้เพิ่มขึ้นเป็น 4 เท่าตัวภายในช่วงเวลาทศวรรษเดียวเช่นนี้ คงจะเป็นเรื่องยากที่เกิดขึ้นใน ประวัติศาสตร์โลก” (ไชยวัฒน์ คำชู, 2527)

ทศวรรษ 1950 และ 1960 ถือเป็นช่วงเวลาที่เราเรียกว่าญี่ปุ่นมีปฏิวัติทางเศรษฐกิจด้วยปัจจัยเอื้ออำนวยหลาย ๆ ประการ อุปสงค์จากสงครามเกาหลีและนโยบายของรัฐบาลที่เน้นเศรษฐกิจเป็นหลักช่วยส่งเสริมการขยายตัวของเศรษฐกิจ ญี่ปุ่นอย่างเต็มที่ อุตสาหกรรมของญี่ปุ่นเติบโตและเป็นรายได้หลักของประเทศ เช่น อุตสาหกรรมเหล็กสร้างกำไรเป็นอันดับ 2 ของโลกใน ค.ศ. 1959 และส่งผลต่อการขยายตัวของอุตสาหกรรมหนักอื่น ๆ โดยใน ค.ศ. 1960 ญี่ปุ่นกลายเป็นผู้ผลิตเรือราย ใหญ่ที่สุดของโลก (โกโต-โจนส์, 2554) และใน ค.ศ. 1975 ร้อยละ 50 ของเรือใหม่ในโลกผลิตในญี่ปุ่น⁴ อุตสาหกรรมรถยนต์ ของญี่ปุ่นเป็นอีกประเภทที่เติบโตอย่างก้าวกระโดดในทศวรรษ 1960 อันเป็นผลต่อเนื่องมาจากการที่นิสสัน โตโยต้า และฮิซุซุ ได้ผลิตพาหนะให้กองทัพสหรัฐอเมริกาในช่วงสงครามเกาหลี จึงได้รับการถ่ายทอดเทคโนโลยีมา

การขยายตัวทางเศรษฐกิจทำให้บ้านเมืองขยายตัวอย่างรวดเร็ว เกิดโครงการก่อสร้างขนาดใหญ่ที่เป็นที่พักอาศัยและ สำนักงานในเมืองใหญ่ ๆ หลายแห่ง ญี่ปุ่นพัฒนาสู่ความเป็นเมือง (urbanization) สังคมเมืองขยายตัว และในทศวรรษ 1960 ญี่ปุ่นกลับเข้าสู่เวทีโลกอีกครั้ง เห็นได้จากใน ค.ศ. 1964 ญี่ปุ่นได้รับคัดเลือกให้เป็นเจ้าภาพกีฬาโอลิมปิกครั้งแรกและ ประสบความสำเร็จด้านเทคโนโลยีจากการเปิดใช้รถไฟความเร็วสูง การเป็นเจ้าภาพ World Expo ใน ค.ศ. 1970 และ 1975 และกลายเป็นมหาอำนาจทางเศรษฐกิจในทศวรรษ 1970 แต่ใน ค.ศ. 1973 ญี่ปุ่นประสบปัญหาทางเศรษฐกิจจากวิกฤติการณ์ น้ำมันของโลกและการต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นในเอเชีย ทำให้เศรษฐกิจของญี่ปุ่นกระทบกระทืบเทือนมาก และภาพพจน์ญี่ปุ่นใน สายตาประเทศอื่นไม่ดีขึ้นจากการที่ญี่ปุ่นได้เปรียบทางเศรษฐกิจ ทำให้ญี่ปุ่นต้องเปลี่ยนนโยบายจากการเน้นเศรษฐกิจเพียง อย่างเดียวมาเป็นการสร้างความสัมพันธ์กับนานาประเทศโดยเฉพาะกับประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพื่อขยายและ รักษาฐานทางเศรษฐกิจ

ช่วงที่ 3 ทศวรรษ 1980-1990 ในทศวรรษ 1980 เศรษฐกิจของญี่ปุ่นยังขยายตัวอย่างต่อเนื่อง ประชาชนมีคุณภาพ ชีวิตและมาตรฐานการครองชีพที่ดี เมืองใหญ่ ๆ ของญี่ปุ่นมีประชากรหนาแน่น แต่ในช่วงเวลานี้สังคมญี่ปุ่นที่กลายเป็นสังคม เมืองเต็มตัวมีปัญหาสังคมเกิดขึ้นหลายประการ สังคมญี่ปุ่นเป็นสังคมมีการแข่งขันสูง ตั้งแต่วัยเด็กที่แข่งขันกันเรียนโดยมี เป้าหมายเพื่อการเข้าเรียนต่อในมหาวิทยาลัยที่มีชื่อเสียง เพื่อการได้เข้าทำงานในบริษัทที่มีชื่อเสียงและมีหน้าที่การงานดี และการทุ่มเททำงานหนักตามแบบวัฒนธรรมของชาวญี่ปุ่นจนเกิดความเครียดมากขึ้นในสังคม และมีปัญหาสังคม

⁴ ปัจจุบันอุตสาหกรรมต่อเรือของญี่ปุ่นมีคู่แข่งสำคัญ คือ บริษัทต่อเรือของเกาหลีใต้ ซึ่งมีส่วนแบ่งถึงร้อยละ 50.6 ของตลาดต่อเรือทั่วโลก มีบริษัท ต่อเรือใหญ่ ๆ เช่น Hyundai Heavy Industries, Samsung Heavy Industries, Daewoo Shipbuilding & Marine Engineering, and STX Offshore & Shipbuilding และมีคู่แข่งอย่างบริษัทต่อเรือของจีนที่บริษัทของจีนติดอันดับ Top 10 บริษัทต่อเรือชั้นนำของโลก 3 แห่ง (“อุตสาหกรรมหลักและภาพรวมด้านการตลาดของเกาหลีใต้” และ “บริษัทต่อเรือของจีนติดอันดับที่ 10 บริษัทต่อเรือระดับโลก” (online)

หลายประการที่เห็นชัดเจนอันเป็นผลจากการพัฒนาประเทศ ที่สำคัญคือการเกิดปัญหาความรุนแรงในสังคมญี่ปุ่นที่อันเป็นผลจากความกดดันต่าง ๆ ในสังคม เช่น ปัญหาความรุนแรงในสถานศึกษา มีเยาวชนทำผิดมากขึ้นจนกลายเป็นปัญหาที่สังคมญี่ปุ่นให้ความสำคัญมากในทศวรรษ 1980 ตัวอย่างเช่น ใน ค.ศ. 1981 เด็กวัยรุ่นก่ออาชญากรรมทั้งในและนอกโรงเรียนสูงถึงร้อยละ 43.9 มีเด็กวัยรุ่นถูกล้างโศกจากการละเมิดกฎหมาย การใช้อาวุธปืนและฆาตกรรมประมาณ 127,000 คน (เพ็ญศรี กาญจนมัย, 2527) มีการข่มขืนรังแกในโรงเรียนกว่าร้อยละ 80 ในเขตกรุงโตเกียวใน ค.ศ. 1981 (สุริชัย หวันแก้ว, 2530) เด็กนักเรียนมัธยมปลายทำร้ายครูในห้องเรียนจนเสียชีวิตใน ค.ศ. 1985 นักเรียนมัธยมปลายอาละวาดและทำร้ายครูบาดเจ็บกว่า 10 คน และยุติลงด้วยการที่ครูต้องคุกเข่าขอโทษนักเรียนใน ค.ศ. 1986 การฆ่าตัวตายของนักเรียนหญิงอายุ 13 ปีที่ถูกเพื่อนทำร้ายและคิดว่าจมน้ำไม่ยอมไปโรงเรียนใน ค.ศ. 1985 และการฆาตกรรมเพื่อนนักเรียนจนกลายเป็นข่าวใหญ่ใน ค.ศ. 1981 และ 1983 คดีฆาตกรรมเพื่อนนักเรียนนี้เกิดจากปัญหาในโรงเรียนที่นักเรียนกลั่นแกล้งกัน หรือทำร้ายข่มขู่เพื่อนนักเรียนซึ่งเป็นคดีที่เกิดขึ้นมากที่สุดและส่งผลต่าง ๆ กันทั้งการที่เหยื่อฆ่าตัวตายหรือฆ่าผู้ทำร้ายตนเอง ดังข้อมูลว่าใน ค.ศ. 1986 มีการรายงานคดีการข่มขืนรังแกในโรงเรียนถึง 155,066 คดี (Linda L. Arthu, 1991) สถานการณ์เช่นนี้ทำให้เกิดกระแสให้ผู้เกี่ยวข้องใส่ใจอบรมดูแลเด็ก ๆ ให้ดี

นายนะกะโชะเนะ ยะสุฮิโร นายกรัฐมนตรีญี่ปุ่นระหว่าง ค.ศ. 1982-1987 เสนอให้มีการปฏิรูประบบการศึกษา เพราะเห็นว่าคนรุ่นใหม่ขาดคุณภาพและขาดจริยธรรม ส่วนคนรุ่นผู้ใหญ่ก็เห็นว่าเยาวชนญี่ปุ่นขาดจริยธรรม ขาดความขยันในการทำงานหนัก ไม่มีความเคารพผู้อาวุโส ขาดความคิดในการสร้างสรรค์เพราะใส่ใจแต่การท่องจำ รวมถึงให้ความสำคัญกับความสำเร็จทางการเรียนมากเกินไปจนทุ่มเทเวลาส่วนใหญ่ไปกับการเรียนกวดวิชา การไม่สนใจสังคมรอบตัวและเน้นแต่การแข่งขันทางการเรียนทำให้เยาวชนญี่ปุ่นส่วนหนึ่งขาดทักษะการใช้ชีวิตและมีความกดดันจนเกิดปัญหาเด็กวัยรุ่นประพฤตินิดและมีการกระทำที่รุนแรงขึ้น

ปัญหาสังคมที่เกิดขึ้นในญี่ปุ่นในทศวรรษ 1980 ทั้งความรุนแรงในหมู่วัยรุ่น การเริ่มเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ การแข่งขันในสังคมในอาชีพการงาน การเคร่งครัดกับชีวิตประจำวันและการงาน การถูกวิพากษ์ว่าคนรุ่นใหม่ละเลยเรื่องคุณธรรมจริยธรรมแบบตะวันตก และการถูกกดดันเรียกร้องจากสหรัฐอเมริกาให้มีส่วนร่วมทางทหารให้มากขึ้นในช่วงความตึงเครียดทางการเมืองในยุคสงครามเย็นที่ปะทุขึ้นอีกในทศวรรษนี้ ทำให้คนญี่ปุ่นโดยเฉพาะนักวิชาการ สื่อสารมวลชน ต่างเสนอความคิดเห็นต่าง ๆ ทั้งประเด็นด้านสังคมและด้านนโยบายด้านการป้องกันประเทศของญี่ปุ่น โดยปัญญาชนเหล่านี้ได้ย้อนกลับไปศึกษาประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นในทศวรรษ 1880 ในช่วงการพัฒนาประเทศให้ทันสมัยในสมัยเมจิเพื่อเอาตัวรอดจากลัทธิจักรวรรดินิยมและสร้างญี่ปุ่นให้ก้าวหน้า เปรียบเทียบกับสถานการณ์ที่ญี่ปุ่นกำลังเผชิญในทศวรรษ 1980 การถูกคุกคามจากจักรวรรดินิยมตะวันตกในอดีตอาจเปรียบได้กับการกดดันจากสหรัฐอเมริกา และการปรับตัวของสังคมญี่ปุ่นในอดีตเพื่อรักษาเอกราชและเอกราชของญี่ปุ่นเปรียบได้กับการที่คนยุคทศวรรษ 1980 ที่กำลังเกิดคำถามถึงความเป็นญี่ปุ่นที่แท้จริง เพราะหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 การปฏิรูปการศึกษาและศาสนาทำให้ลัทธิความเชื่อต่าง ๆ ของญี่ปุ่นที่เคยมีบทบาทในสังคมและสร้างชาตินิยมถูกยกเลิกไป คนรุ่นใหม่เติบโตท่ามกลางเป้าหมายการขยายตัวทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นจึงถูกวิจารณ์จากนายนะกะโชะเนะ นายกรัฐมนตรีในเวลานั้นว่าขาดคุณภาพและจริยธรรม และเสนอให้ปฏิรูปการศึกษาเพื่อให้คนญี่ปุ่นรุ่นใหม่ได้รู้จักและชื่นชมวัฒนธรรมดั้งเดิมและเชื่อมั่นในเอกลักษณ์ความเป็นชาติญี่ปุ่น (สุริชัย หวันแก้ว, 2530)

ทศวรรษ 1990 เป็นช่วงที่สังคมญี่ปุ่นเผชิญการเปลี่ยนแปลงทั้งจากความตกต่ำทางเศรษฐกิจ คือ ญี่ปุ่นเผชิญกับภาวะเศรษฐกิจฟองสบู่ใน ค.ศ. 1991 และภัยธรรมชาติครั้งใหญ่คือแผ่นดินไหวที่เมืองโกเบใน ค.ศ. 1995 ยังไม่ทันที่ญี่ปุ่นจะฟื้นตัวกลับมาเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ ญี่ปุ่นต้องเจอปัญหาวิกฤติเศรษฐกิจในเอเชียใน ค.ศ. 1997 ทำให้เศรษฐกิจถดถอยเป็นระยะเวลานาน นอกจากนี้ ใน ค.ศ. 1995 ได้เกิดเหตุการณ์ร้ายแรงที่สร้างความตื่นตกใจขึ้นในสังคมญี่ปุ่นจากการที่สมาชิกลัทธิโอมชินริเกียว (Aum Shinrikyo) ที่มีความเชื่อเรื่องโลกาวินาศนำแก๊สพิษซารินมาปล่อยในขบวนรถไฟใต้ดินที่ชินจูกุใจกลางกรุงโตเกียวในเช้าที่ผู้คนจำนวนมากกำลังเดินทางไปทำงาน ทำให้มีผู้เสียชีวิต 13 คน ทั้งพนักงานรถไฟและผู้โดยสาร รวมถึงมีผู้บาดเจ็บจากการสูดดมแก๊สพิษอีกราว 6,000 คน

เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนี้สะท้อนปัญหาในสังคมญี่ปุ่นที่ภายนอกดูเป็นสังคมที่สงบสุข ผู้คนอยู่ในระเบียบวินัย ขยันทำงานหนัก แต่ภายในมีปัญหาจากความกดดันและการแข่งขันกันอยู่ตลอด ทั้งจากวัยเด็กที่ต้องตั้งใจเรียนเพื่อการสอบเข้าโรงเรียนและมหาวิทยาลัยที่มีชื่อเสียง การทำงานที่มีความมั่นคง ความกดดันและเครียดจากการทำงาน ประกอบกับนับตั้งแต่ต้นทศวรรษ 1990 เป็นต้นมาญี่ปุ่นมีปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำจากภาวะฟองสบู่แตก ทำให้มีการปิดกิจการของบริษัทและโรงงาน การล้มละลายของนักธุรกิจ และการว่างงานของคนจำนวนมาก ความเครียดนี้ส่งผลกระทบต่อบุคคลนั้น ๆ และครอบครัว ปัญหาเหล่านี้ อาจทำให้คนญี่ปุ่นจำนวนมากที่ไม่นับถือศาสนาใด ๆ เป็นหลักหันไปนิยมเชื่อถือลัทธิความเชื่อต่าง ๆ อย่างโอมชินริเกียว

ในด้านการต่างประเทศ ทศวรรษ 1980 เป็นช่วงเวลาญี่ปุ่นปรับตัวด้านการต่างประเทศทั้งการเปลี่ยนนโยบายจากการใช้เศรษฐกิจนำหน้ามาเป็นการสร้างความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมและความรู้สึกใกล้ชิด เพื่อลดการต่อต้านจากการที่ญี่ปุ่นได้เปรียบทางเศรษฐกิจต่อนานาชาติ ส่วนในทศวรรษ 1990 ประเด็นด้านความมั่นคงและการทหารของญี่ปุ่นเป็นเรื่องสำคัญที่มีการอภิปรายกันอย่างกว้างขวาง โดยมีประเด็นสำคัญ คือ การคงอยู่ของฐานทัพของสหรัฐอเมริกาในญี่ปุ่น และการเพิ่มกำลังทางทหารของญี่ปุ่น ตั้งแต่ปลาย ค.ศ. 1987 รัฐบาลญี่ปุ่นเริ่มปรับนโยบายด้านความมั่นคง โดยสมัชชาภรรษมนตรีระกะโชะเนะได้ยกเลิกนโยบายที่กำหนดไว้ตั้งแต่ ค.ศ. 1976 เกี่ยวกับงบประมาณด้านการทหารว่าต่ำกว่าร้อยละ 1 ของผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ (GNP) เพื่อเพิ่มความเข้มแข็งด้านการทหารของญี่ปุ่นและเห็นว่าการกำหนดอัตราไม่เกินร้อยละ 1 ของ GNP นี้ล้าสมัยแล้ว เพราะในทศวรรษ 1980 เศรษฐกิจญี่ปุ่นไม่ได้เติบโตสูงเหมือนเมื่อก่อน ทำให้ในความเป็นจริงอัตรางบประมาณด้านการทหารที่ตั้งไว้ลดลงตามไปด้วย และเกรงว่าการจำกัดงบประมาณจะกระทบต่อการเสริมสร้างกำลังป้องกันประเทศของญี่ปุ่น (ไชยวัฒน์ คำชู, 2537 และ ซาอิโกะ โอคาซากิ, 2535)

นอกจากนี้เมื่อสงครามเย็นสิ้นสุดลงใน ค.ศ. 1991 จากการล่มสลายของสหภาพโซเวียต ทำให้เหตุผลด้านความมั่นคงที่สหรัฐอเมริกาต้องมีกองทัพอยู่ในญี่ปุ่นมีน้ำหนักลดลง และการที่ญี่ปุ่นเป็นประเทศมหาอำนาจทางเศรษฐกิจอันดับต้น ๆ ของโลกทำให้สหรัฐอเมริกาและอีกหลายประเทศเรียกร้องให้ญี่ปุ่นเพิ่มความรับผิดชอบด้านสันติภาพของโลกให้มากขึ้น ไม่ใช่เพียงแค่การบริจาคเงินให้สหประชาชาติหรือองค์กรอื่น ๆ เหมือนที่ผ่านมา ที่ทำให้ถูกวิจารณ์ว่าญี่ปุ่นเอาเปรียบและส่งทหารชาติอื่นไปสู่สงครามแทน ดังนั้นญี่ปุ่นจึงต้องเข้าไปมีบทบาทด้านสันติภาพและความมั่นคงของโลกมากขึ้น เพราะถูกแรงกดดันจากนานาชาติจึงต้องส่งกองกำลังไปปฏิบัติการนอกประเทศครั้งแรกในนามสหประชาชาติ คือ การรักษาความสงบหลังสิ้นสุดสงครามกลางเมืองกัมพูชาและจัดการเลือกตั้งในกัมพูชาในนามของสหประชาชาติใน ค.ศ. 1992 ระหว่าง ค.ศ. 1992-1996 กองกำลังป้องกันตนเองของญี่ปุ่นออกปฏิบัติการนอกประเทศร่วมกับสหประชาชาติถึง 4 ครั้ง คือ ช่วยดูแลการเลือกตั้งที่ประเทศแองโกลาใน ค.ศ. 1992 ประเทศโมแซมบิกใน ค.ศ. 1993-1995 ประเทศเอลซาวาดอร์ใน ค.ศ. 1994 และเข้าร่วมสังเกตการณ์ที่ราบสูงโกลันในพื้นที่ระหว่างอิสราเอลกับซีเรียใน ค.ศ. 1996 (Gordon, 2014) และใน ค.ศ. 2004 ญี่ปุ่นส่งกองกำลังไปอิรักซึ่งถือเป็นการปฏิบัติการในสมรภูมิครั้งแรกหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 การเข้าร่วมกับสหประชาชาติในพื้นที่ต่าง ๆ เหล่านี้แสดงให้เห็นถึงการเพิ่มบทบาทที่สำคัญของญี่ปุ่นในระดับนานาชาติ

นอกจากนี้สังคมญี่ปุ่นยังให้ความสนใจต่อประเด็นการแก้ไขรัฐธรรมนูญมาตรา 9 เพื่อให้มีกองทัพ ที่มีผู้ไม่เห็นด้วยจำนวนมาก และมีการอภิปรายถึงความจำเป็นของการมีอยู่ของฐานทัพสหรัฐอเมริกาในโอกินาวา และเกิดกระแสต่อต้านกองทัพสหรัฐอเมริกาในญี่ปุ่นขึ้นมาอีกครั้ง นอกจากนี้การมีอยู่ของฐานทัพสหรัฐอเมริกาบนแผ่นดินญี่ปุ่นยังทำให้เกิดเป็นประเด็นโต้แย้งกันเมื่อมีการเจรจาเพื่อสันติภาพในคาบสมุทรเกาหลี การประท้วงเพื่อให้สหรัฐอเมริกาถอนฐานทัพออกไปจากญี่ปุ่นเกิดขึ้นบ่อยครั้งและในหลาย ๆ พื้นที่ เพราะภาวะสงครามเย็นที่สิ้นสุดลงทำให้เหตุผลของการตั้งฐานทัพของสหรัฐอเมริกาในญี่ปุ่นมีน้ำหนักน้อยลง ภัยคุกคามจากคอมมิวนิสต์จีน เกาหลีเหนือ และสหภาพโซเวียตตั้งที่หวาดกลัวในทศวรรษ 1950 ไม่มีอีกแล้ว

ช่วงที่ 4 ทศวรรษ 2000 – 2010 เป็นช่วงที่สังคมญี่ปุ่นมีการเปลี่ยนแปลงหลายประการ ที่สำคัญคือ รัฐบาลญี่ปุ่นหันมาสนใจเรื่องนโยบายส่งออกทางวัฒนธรรมเพื่อแก้ปัญหาเศรษฐกิจ ในช่วงนี้ญี่ปุ่นยังเผชิญกับภาวะเศรษฐกิจซบเซา อัตราการว่างงานและอัตราการล้มละลายของธุรกิจสูงขึ้นกว่าร้อยละ 50 (ทรายแก้ว ทิพากร, 2544) รัฐบาลดำเนินนโยบายต่าง ๆ

เพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจ เช่น การลงทุนในโครงการสาธารณะแต่ยังไม่สามารถแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจในช่วงนี้ได้ และญี่ปุ่นต้องพบกับปัญหาเศรษฐกิจโลกอีกครั้ง คือ วิกฤติการณ์การเงินของโลกใน ค.ศ. 2008 รัฐบาลญี่ปุ่นจึงหันมาให้ความสำคัญอย่างจริงจังกับการสร้างวัฒนธรรมญี่ปุ่นให้เป็นสินค้าทางเศรษฐกิจเพื่อแก้ปัญหาเศรษฐกิจภายในประเทศ จะเห็นได้ว่า การส่งออกทางวัฒนธรรมของญี่ปุ่นเริ่มขึ้นในต้นทศวรรษ 1980 ไม่ได้เกิดจากนโยบายด้านวัฒนธรรมเป็นหลัก แต่เกิดจากการที่ใน ค.ศ. 1973 สินค้าญี่ปุ่นถูกต่อต้านจากหลายประเทศ ทำให้ญี่ปุ่นหันมาใช้นโยบายเป็นมิตรรอบด้านและให้ความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจเงินให้เปล่าและให้ทุนการศึกษาแก่ประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และเริ่มใช้นโยบายส่งออกทางวัฒนธรรม เช่น การ์ตูน ละคร ภาพยนตร์ เพลง เพื่อแก้ปัญหาความรู้สึกต่อต้านการขยายอำนาจทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่น

ชุดินันท์ ทักษิณากินันท์ (2552) เห็นว่านโยบายวัฒนธรรมที่ญี่ปุ่นใช้ในช่วงทศวรรษ 1980 เป็นนโยบายเชิงรับ รัฐบาลญี่ปุ่นไม่ได้จริงจังกับนโยบายทางวัฒนธรรมมากนัก เพียงแต่ส่งเสริมไปตามน้ำ จนกระทั่งในทศวรรษ 1990 ญี่ปุ่นเผชิญปัญหาวิกฤติเศรษฐกิจใหญ่ 2 ครั้ง ซึ่งส่งผลกระทบต่อการค้าการลงทุนของญี่ปุ่นและเศรษฐกิจตกต่ำในระยะยาว กระแสนิยมญี่ปุ่นผ่านวัฒนธรรมประชานิยมซึ่งเป็นอำนาจอย่างอ่อน หรือ Soft Power ในรูปแบบนี้จึงเริ่มหมดอิทธิพลลงไป ญี่ปุ่นจึงต้องแสวงหานโยบายใหม่เพื่อนำอิทธิพลของตนกลับมาอีกครั้ง แต่เป็นไปอย่างลำบากเพราะในช่วงที่ความนิยมญี่ปุ่นซบเซาลงไปนั้น ได้เกิดความนิยมใหม่มาแทนที่ญี่ปุ่นคือวัฒนธรรมเกาหลี และการที่คนในสังคมมีความเป็นปัจเจกชนมากขึ้นยังทำให้เกิดเสรีในการเลือกรับวัฒนธรรมอย่างหลากหลาย ทำให้ในครั้งนี้ญี่ปุ่นต้องหันมาใช้นโยบายการทูตเชิงวัฒนธรรม คือ เผยแพร่วัฒนธรรมประชานิยมอย่างจริงจังเพื่อฟื้นฟูกระแสนิยมญี่ปุ่นให้กลับมามีอิทธิพลอีกครั้ง Soft Power แบบเชิงรับนี้ จึงต้องเปลี่ยนแปลงให้เป็นลักษณะในเชิงรุกแทน

ดักลาส แมคเกรย์ (Douglas McGray) (2002) นักเขียนชาวอเมริกันกล่าวถึง “ความเท่” ของญี่ปุ่นไว้ในบทความชื่อ Japan’s Gross National Cool ในวารสาร *Foreign Policy* ว่า ญี่ปุ่นสามารถเรียกคืนความเป็นมหาอำนาจผ่านทางวัฒนธรรมที่แพร่ขยายไปทั่วโลกได้ แม้แต่ในเวลาประเทศประสบกับปัญหาด้านเศรษฐกิจและการเมือง เพราะวัฒนธรรมประชานิยมนั้นเข้าถึงผู้คนได้ง่าย จึงค่อย ๆ แทรกซึมเข้าสู่สังคมได้อย่างไม่ถูกต่อต้าน และแม้ว่าอิทธิพลทางวัฒนธรรมของญี่ปุ่นจะลดลงไปในหลายประเทศ แต่ภายในประเทศญี่ปุ่นนั้นวัฒนธรรมประชานิยมยังคงมีความเคลื่อนไหวอยู่เสมอ การจะใช้ประโยชน์จากสิ่งที่มีอยู่แล้วจึงไม่ใช่เรื่องลำบากใด ๆ ด้วยเหตุนี้ภาครัฐจึงสนใจที่จะสนับสนุนการส่งออกทางวัฒนธรรมมากขึ้น โดยการจัดกิจกรรมเพื่อเผยแพร่วัฒนธรรมญี่ปุ่นมากมาย เช่น โครงการแลกเปลี่ยนอาเซียน-ญี่ปุ่น และงานเสวนาด้านวัฒนธรรมระดับโลกใน ค.ศ. 2003

นโยบายส่งออกทางวัฒนธรรมครั้งใหม่เริ่มเป็นรูปเป็นร่างขึ้นเมื่อกระทรวงเศรษฐกิจ การค้า และอุตสาหกรรมของญี่ปุ่น (METI) ผลักดันการส่งออกทางวัฒนธรรมอย่างเป็นทางการใน ค.ศ. 2010 และประกาศให้การส่งออกวัฒนธรรมป๊อปเป็นหนึ่งในยุทธศาสตร์การเติบโตของญี่ปุ่นในอนาคต (McGray, 2002) โดยเรียกนโยบายนี้ว่า “คูลเจแปน” (Cool Japan) ส่งออกภาพยนตร์ การ์ตูน ดนตรี เกม อาหาร และแฟชั่น กระทรวงการค้าต่างประเทศและอุตสาหกรรมของญี่ปุ่น (MITI) ได้จัดตั้งหน่วยงาน Intellectual Property Strategy Headquarters Japan ขึ้นใน ค.ศ. 2011 เพื่อดำเนินแผนปฏิบัติการที่เกี่ยวข้องกับ Cool Japan โดยมีเป้าหมายที่จะส่งออกสินค้าจากความสร้างสรรค์ของญี่ปุ่นให้ได้ 140 พันล้านเหรียญสหรัฐฯ ใน ค.ศ. 2020 (สยามอินเทลลิเจนท์ (นามแฝง), 2555) และค้นหา สร้าง เผยแพร่ เสริมสร้างความนิยม เตรียมความพร้อมพื้นฐานที่เกี่ยวข้องกับคูลเจแปนอย่างเป็นรูปธรรม

นโยบายคูลเจแปนกลายเป็นหนึ่งในยุทธศาสตร์สำคัญของนโยบายอะเบะโนมิกส์ (Abenomics) เพื่อฟื้นฟูและปฏิรูปเศรษฐกิจญี่ปุ่นของนายกรัฐมนตรีชินโซ อะเบะ (ค.ศ. 2012- ปัจจุบัน) เนื่องจากรัฐบาลญี่ปุ่นเล็งเห็นแล้วว่าในอนาคตตลาดสินค้าวัฒนธรรมจะขยายตัวกว้างและมีความหลากหลายมากขึ้น เนื่องจากกระแสวัฒนธรรมประชานิยมที่มีความคล้ายคลึงกันมากจากประเทศเกาหลีนั้นมีอิทธิพลขึ้นเรื่อย ๆ แม้แต่ในประเทศญี่ปุ่นเอง จนเบียดบังความนิยมต่อวัฒนธรรมญี่ปุ่นให้ลดลงไป ยุทธศาสตร์คูลเจแปนจึงเริ่มจากการส่งเสริมการ์ตูนซึ่งเป็นสื่อที่เข้มแข็งและเป็นภาพจำที่ทำให้นึกถึงญี่ปุ่นได้ชัดเจนที่สุดในสายตาชาวต่างชาติ โดยกระทรวงวัฒนธรรมญี่ปุ่นได้แต่งตั้งให้ “โดราเอมอน” ซึ่งเป็นทูตของการเผยแพร่วัฒนธรรมญี่ปุ่นตั้งแต่ใน ค.ศ. 2008 และญี่ปุ่นได้ใช้ตัวการ์ตูนที่มีชื่อเสียงเป็นทูตวัฒนธรรมในการที่ญี่ปุ่นจะเป็นเจ้าภาพกีฬาโอลิมปิกใน ค.ศ. 2020

ใน ค.ศ. 2013 รัฐบาลนายอะเบะเบะตั้งกองทุนคูลเจแปน (Cool Japan Fund) ขึ้น เป็นการร่วมทุนระหว่างกระทรวงเศรษฐกิจ การค้าและอุตสาหกรรมกับเอกชน เพื่อส่งเสริมการลงทุนของภาคเอกชนในโครงการที่ตรงกับนโยบายคูลเจแปนของรัฐบาล ได้แก่ ด้านสื่อบันเทิง อาหาร และแฟชั่น โครงการต่าง ๆ จะเผยแพร่ความนิยมญี่ปุ่นในต่างประเทศในส่วนใหญ่เกินกว่าภาคเอกชนจะดำเนินการได้เอง เช่น การสร้าง Japan Mall หรือ Japan Street และการมีช่องทางโทรทัศน์ที่ออกอากาศรายการเกี่ยวกับวัฒนธรรมญี่ปุ่นในประเทศ การสนับสนุนเงินทุนแก่ผู้ประกอบการและนักออกแบบที่มีความคิดสร้างสรรค์ การเชิญชาวต่างชาติที่มีชื่อเสียงมาเป็นทูตทางวัฒนธรรมของญี่ปุ่น เช่น การเชิญศิลปินจากประเทศไทยไปเป็นทูตการท่องเที่ยว เป็นต้น (จับตาเอเชียตะวันออก, 2557) ทำให้ชาวต่างชาติเข้าถึงวัฒนธรรมประชานิยมของญี่ปุ่นง่ายขึ้นผ่านทางรายการทีวีต่าง ๆ เช่น รายการคูลเจแปนที่นำเสนอเกี่ยวกับแฟชั่น อนิเมชั่น สถาปัตยกรรม อาหาร ฯลฯ การใช้ยุทธศาสตร์คูลเจแปนทำให้ญี่ปุ่นปรับนโยบายการทูตเชิงวัฒนธรรมของตนเองได้ทันยุคทันสมัย และสร้างจุดยืนให้แก่ญี่ปุ่นได้จากการเผยแพร่วัฒนธรรมอันเป็นตัวตนแบบญี่ปุ่นอย่างแท้จริง

สรุปและอภิปรายผล

บทความนี้เสนอว่าปัจจัยภายนอกมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญของญี่ปุ่นตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ถึงปัจจุบัน โดยแบ่งการเปลี่ยนแปลงของญี่ปุ่นออกเป็น 4 ช่วงเวลา และวิเคราะห์ปัจจัยหลักที่มีผลต่อสังคมญี่ปุ่นในช่วงเวลานั้น ๆ จะเห็นได้ว่าลักษณะสังคมของญี่ปุ่นมีการเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจนนับตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จากสังคมชาตินิยมสุดโต่งยกย่องทหาร บูชาจักรพรรดิ มาเป็นสังคมประชาธิปไตย เน้นเป้าหมายทางเศรษฐกิจ และการเป็นสังคมเมืองสมัยใหม่ ปัจจุบันสังคมญี่ปุ่นที่เจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยีนั้นมีปัญหาในสังคมที่ส่งผลกระทบต่อสังคมโดยรวม ซึ่งรัฐบาลญี่ปุ่นตระหนักถึงปัญหาเหล่านี้และหาทางแก้ไขอย่างจริงจัง นอกจากนี้ ปัจจัยด้านเศรษฐกิจเป็นปัจจัยหลักที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของญี่ปุ่นมาตั้งแต่การขยายตัวทางเศรษฐกิจจากสงครามเกาหลี ความตกต่ำจากภาวะเศรษฐกิจโลกในทศวรรษ 1990 และ 2000 และมีผลต่อการปรับนโยบายของรัฐบาลญี่ปุ่นด้านเศรษฐกิจและการต่างประเทศ ส่วนปัจจัยการเมืองระหว่างประเทศทำให้ญี่ปุ่นต้องปรับนโยบายต่างประเทศแบบไม่ยุ่งเกี่ยวกับการเมืองภายนอกมาเป็นการมีส่วนร่วมมากขึ้น จนนำมาสู่ข้อแย้งในสังคมญี่ปุ่นปัจจุบันเรื่องการแก้ไขรัฐธรรมนูญเพื่อให้มีกองทัพ

ข้อเสนอแนะ

บทความนี้ศึกษาวิเคราะห์ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมญี่ปุ่นตั้งแต่ ค.ศ. 1945 – ปัจจุบัน ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่กว้าง เพื่อให้เห็นภาพการเปลี่ยนแปลงของสังคมญี่ปุ่นร่วมสมัย แต่ช่วงเวลาการศึกษาที่กว้างอาจให้รายละเอียดในแต่ละช่วงเวลาไม่มากพอ งานวิจัยในอนาคตจึงอาจศึกษาเฉพาะประเด็นใดประเด็นหนึ่ง หรือช่วงเวลาที่แคบลงเพื่อให้การวิเคราะห์ลึกซึ้งยิ่งขึ้น

กิตติกรรมประกาศ

บทความวิจัยนี้เขียนขึ้นจากงานวิจัยเรื่อง *การเปลี่ยนแปลงของสังคมญี่ปุ่นยุคหลังสงครามถึงปัจจุบัน* ผู้วิจัยขอขอบคุณคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ที่จัดสรรทุนวิจัยจากงบประมาณเงินรายได้ของคณะ ประจำปีงบประมาณ 2558 ให้คณาจารย์และบุคลากรเพื่อทำงานวิจัย ซึ่งมีส่วนสำคัญที่ทำให้งานวิจัยนี้สำเร็จได้ และขอขอบคุณนิสิตวิชาเอกประวัติศาสตร์ที่เรียนในวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกสมัยใหม่และวิชาสัมมนาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกที่ทำให้ผู้วิจัยศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมอยู่เสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเด็นด้านวัฒนธรรมประชานิยม (pop culture) ของเอเชียตะวันออก ทำให้ผู้วิจัยได้รับความรู้ใหม่ ๆ ที่น่าสนใจอย่างยิ่งเกี่ยวกับ pop culture ในประเด็นที่หลากหลาย ซึ่งได้นำมาใช้ประโยชน์ในงานวิจัยนี้

เอกสารอ้างอิง

หนังสือ

กรีน, สตีเวน เฮซ. (2558). *The Soft Power of Cool: Economy, Culture and Foreign Policy in Japan*.

โตเกียว: มหาวิทยาลัยโทโย.

โกโต-โจนส์, คริสโตเฟอร์. (2554). *ญี่ปุ่นสมัยใหม่ ความรู้ฉบับพกพา*. แปลโดย พลอยแสง เอกญาติ. กรุงเทพฯ :

โอเพ่นเวปส์.

ขุนทอง อินทร์ไทย. (2526). *รู้จักญี่ปุ่น: การเมือง*. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.

ชุตินันท์ ทักษิณากินันท์. (2552). การเปลี่ยนแปลง Soft Power ของญี่ปุ่น : จากต้นแบบของการพัฒนาไปสู่การเป็นทูตวัฒนธรรม. ใน *การประชุมวิชาการระดับชาติ เครือข่ายญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทยครั้งที่ 2*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ไชยวัฒน์ คำชู (2550). *ระบบเศรษฐกิจการเมืองญี่ปุ่น : ความเปลี่ยนแปลงและความต่อเนื่อง*. กรุงเทพฯ : โครงการสันติไมตรีไทย-ญี่ปุ่น.

แดงอ่อน มั่นใจตน. (2542). เศรษฐกิจญี่ปุ่น:หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 – ปัจจุบัน. ใน *รวมบทความญี่ปุ่นศึกษา*.

กรุงเทพฯ: โครงการญี่ปุ่นศึกษา สถาบันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

บิสลีย์, ดับเบิลยู.จี. (2543). *ประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นสมัยใหม่*. แปลโดย ทองสุก เกตุโรจน์. กรุงเทพฯ : กรมวิชาการ.

ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. (2542). *รวมบทความทางวิชาการของ รศ.ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์*. บรรณาธิการโดย ศิริพร วัชชวัลคุ. กรุงเทพฯ: คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

พวงทิพย์ เกียรติ์สกุล. (2555). *ญี่ปุ่นกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ค.ศ.1945-1975*.

นครปฐม : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร.

เพ็ญศรี กาญจนมัย. (2538). *ญี่ปุ่นสมัยใหม่*. กรุงเทพฯ : เนติกุลการพิมพ์.

มะชะยะซุ, โฮะชะกะ. (2544). *ญี่ปุ่นสมัยโชวะ ประวัติศาสตร์บอกเล่าจากพ่อสู่ลูก*. แปลโดย สร้อยสุตา ณ ระนอง; ปราณิ จงสุจริตธรรม. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

สุรศักดิ์ ตันเสียงสม. (2543). *ญี่ปุ่น: บนเส้นทางมหาอำนาจทางทหารสู่มหาอำนาจทางเศรษฐกิจ (ทศวรรษที่ 1860-1990)*. กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ศิริพร ดาบเพชร. (2559). *ญี่ปุ่นกับการสร้างจักรวรรดินิยม*. กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

โอคาซากิ, อิชายิโกะ (2535). *มหายุทธศาสตร์สำหรับการป้องกันประเทศของญี่ปุ่น*. แปลโดย ไชยวัฒน์ คำชู และกมล เพ็ญศรีนุกร. กรุงเทพฯ: ศูนย์ญี่ปุ่นศึกษา สถาบันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

Little Thoughts (นามแฝง). (2012). *ความแจ่มมวลรวมประชาชาติ กับการเรียกคืนความแข็งแกร่งของญี่ปุ่น: COOL JAPAN*. กรุงเทพฯ: ลิตเติล ธอท.

Beasley, W.G. (2000). *The Rise of Modern Japan: Political, Economic and Social Change since 1850*. 3rd Edition. London: Palgrave Macmillan

Borton, Hugh. (1970) *Japan's modern Century: From Perry to 1970*. New York: The Ronald Press Co.

Gordon, Andrew (2014). *A Modern History of Japan: from Tokugawa Times to the Present*. Oxford: Oxford University Press.

Gluck, Carol. (1997). "Japan's Modernities, 1850's-1990's" in *Asia in Western and World History: A Guide for Teaching*, eds. Ainslie T. Embree and Carol Gluck, Armonk: M.E. Sharpe

Jansen, Marius B. (2000). *The Making of Modern Japan*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.

เอกสารอ้างอิง

บทความในวารสาร

กฤษฎา บุญชัย. (2539). พลวัตประชาสังคม บทเรียนจากญี่ปุ่นต่อสังคมไทย. *ญี่ปุ่นศึกษา* 2: 81-87.
ไชยวัฒน์ คำชู. (2527, ม.ค.-มี.ค.). แนวโน้มของนโยบายความมั่นคงและป้องกันประเทศของญี่ปุ่น. *เอเชียปริทัศน์*. 5(1): 1-57.

McGray, Douglas. (May-June, 2002). Japan's Gross National Cool. *Foreign Policy*. 46-54.

สื่ออิเล็กทรอนิกส์

สยามอินเทลลิเจนซ์. (2555). Cool Japan กรณีศึกษาการส่งออก “วัฒนธรรมและความสร้างสรรค์” ของญี่ปุ่น.

สืบค้นจาก www.siamintelligence.com/cool-japan

จับตาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้. (2557). ยุทธศาสตร์ “Cool Japan”. สืบค้นจาก

<http://www.eastasiawatch.in.th/article.php?print=1477>

Linda L. Arthur. (1991). Do or Die: School Violence, Teenage Suicide and Educational Pressure in Japan. Retrieved from http://americanreadingforum.org/yearbook/yearbooks/91_yearbook/pdf/04_Arthur.pdf

Potter, David M. (2008). Evolution of Japan's Postwar Foreign Policy. Retrieved from https://office.nanzan-u.ac.jp/cie/gaiyo/kiyo/pdf_09/kenkyu_03.pdf